

Oorlog, ongelijkheid en overheidsfinanciën: oorzaak of gevolg?

Alberto Feenstra

TSEG 22 (1): 91–104

DOI: 10.52024/am72hg15

Abstract

This review highlights three aspects of public finance to discuss 't Hart's claims about the relationship between warfare and inequality during the Dutch Golden Age. First it questions independence as an explanation for the willingness to pay high taxes. Secondly, it downplays the importance of Holland's provincial credit in financing the Eighty Years' War. Third, it questions the claim that the province of Holland was overburdened in the collective costs of the war. For each of these aspects, 't Hart attributes too little importance to late medieval economic developments.

Inleiding

Met *Oorlog en ongelijkheid* biedt 't Hart een breed publiek een belangrijke correctie van het beeld van de Gouden Eeuw. Dit doet zij door oorlogsvoering te koppelen aan zowel het succes van de Gouden Eeuw als aan benadeelde groepen in de samenleving. Ze handhaaft de controversiële term 'Gouden Eeuw' bewust, onder verwijzing naar de ongeken­de economische groei in deze periode. Haar argument is dat die Gouden Eeuw zich in Holland kon concentreren door de commercialisering van de oorlogsvoering. Dat zorgde ervoor dat het geld werd teruggepompt de economie in. Want, terwijl oorlogen doorgaans destructief zijn, werd de nieuwgevormde Nederlandse Republiek rijk. Zo verklaart ze de paradox van het samenvallen van de Tachtigjarige Oorlog met de Gouden Eeuw. Die winsten werden wel ongelijk verdeeld: vooral de stedelijke elites in Holland profiteerden.

De veranderingen die begonnen in de Tachtigjarige Oorlog werkten door, deels tot in het heden. Zo zijn de buitenlandse investeringen vanuit Nederland buitenproportioneel groot. Ook de verschillen tussen Oost- en West-Nederland verklaart zij hieruit, evenals de macht van de steden tegenover het platteland en de kloof tussen arm en rijk, vooral de vermogensongelijkheid (p. 194-195). Hoewel er onmiskenbaar aantoonbare doorwerking van het verleden op het heden te vinden is, plaats ik een drietal kanttekeningen bij het belang van de Tachtigjarige Oorlog als bepalende en verklarende periode. Dit doe ik met betrekking tot de overheidsfinanciën. Ik betoog dat het effect van de Tachtigjarige oorlog minder groot was dan 't Hart in haar boek voorstelt.

Oorlog en overheidsfinanciën

Oorlog en ongelijkheid is een toegankelijke analyse van de relatie tussen de Tachtigjarige oorlog en politiek-institutionele en economische ontwikkelingen. De ondertitel *een inclusieve geschiedenis van de gouden eeuw* belooft de lezer net wat te veel – dat had een ander en dikker boek opgeleverd. De omschrijving op de achterzijde van dit boek “De glorie kent vele schaduwzijden” is misschien een betere afspiegeling van de inhoud dan de huidige titel. *Oorlog en ongelijkheid* is daarmee een *War and Society*-versie van *Dutch Wars of Independence*, wat in de traditie van de *fiscal-military state* past – zoals het meeste van haar academische oeuvre.¹ Die laatste benadering is nog steeds van belang, maar is ingebed in nuances en een breder perspectief op de maatschappij.

Oorlog was niet alleen vaak desastreus, het was ook duur. Het cruciale belang van geld voor oorlog maakt ze direct duidelijk, met een treffend citaat van de Spaanse bevelhebber Requesens² (p. 15). Spaanse troepen ontvingen hun soldij minder regelmatig of soms helemaal niet, wat muiterijen in de hand werkte (p. 153-154, 161). In Holland was dat anders. Daar ontvingen soldaten regelmatig hun soldij, wat de discipline ten goede kwam. Geldgebrek was geen exclusief Spaans probleem.

1 Pepijn Brandon, 'Een "War and Society"-geschiedenis van de Tachtigjarige Oorlog', *BMGN – Low Countries Historical Review* 129 (2014) 51-72 <doi:10.18352/bmgn-lchr.9738>; Alastair Crawford Duke en Coenraad Arnold Tamse (red.), *War and society. Papers delivered to the sixth anglo-dutch historical conference*. Britain and the Netherlands 6 (Den Haag 1977).

2 'Er is nooit genoeg tijd en geld in de wereld [...] om de vierentwintig opstandige steden in Holland te bedwingen, wanneer het zo lang duurt ze stuk voor stuk te onderwerpen als het ons tot nu toe heeft gekost bij eerdere steden.'

Troepen uit Keulen en Münster moesten zich om die reden terugtrekken uit de oorlog met de Republiek, na de inval in het rampjaar 1672 (p. 36-37). Ook in Engeland leidde deze oorlog tot een staatsbankroet (p. 161). Dankzij de superieure staatsfinanciën ervoer de Republiek die problemen veel minder (p. 11). Om te begrijpen hoe de Republiek die oorlogen financierde, moet de lezer wachten tot hoofdstuk 7. Daarin legt zij uit hoe en waarom de organisatie van de overheidsfinanciën superieur en cruciaal was voor het Nederlandse succes.

Het antwoord is een combinatie van leningen en hoge belastingen, voornamelijk afkomstig uit het gewest Holland. Het staat buiten kijf dat de belastingen hoog waren in internationaal perspectief. Vergeleken met het buitenland waren ook de leningen hoog en goedkoop en makkelijk te verkrijgen. Daarvoor was het krediet van het gewest Holland essentieel. Holland had namelijk in de zestiende eeuw een zogenoemde financiële revolutie doorgemaakt; de hoge belastingen boden een solide basis om investeerders ervan te verzekeren dat de leningen werden betaald (p.161).³ Hierdoor bleef Holland uit de financiële problemen, die andere staten wel ervoeren, bijvoorbeeld in het rampjaar 1672.

Overheidsfinanciën: belastingen

Deze rooskleurige voorstelling van zaken brengt mij bij mijn kanttekeningen over de verklaringskracht van de Tachtigjarige Oorlog met betrekking tot de staatsfinanciën. Dit is onderverdeeld in drie deelaspecten: belastingbereidheid, leningen en de lastenverdeling tussen de gewesten. Bij elk van deze deelaspecten behandel ik hun laatmiddeleeuwse oorsprong. Die organisatie van de staatsfinanciën is belangrijk voor haar betoog omdat het gunstig contrasteert met de Habsburgse staatsfinanciën in de Zuidelijke Nederlanden (p. 145-150). Zij deelden hun laatmiddeleeuwse politiek-institutionele geschiedenis, maar de uitkomsten verschilden. Hoewel minstens zo rijk als Holland, betaalden Vlaanderen en Brabant aanzienlijk minder

3 James D. Tracy, *A financial revolution in the Habsburg Netherlands. 'Renten' and 'Renteniers' in the County of Holland, 1515-1565* (Berkeley 1985); Wantje Fritschy, 'A "financial revolution" reconsidered. Public finance in Holland during the Dutch Revolt, 1568-1648', *The Economic History Review* 56 (2003) 57-89; C.J. Zuiderdijjn, *Medieval capital markets. Markets for Renten, state formation and private investment in Holland (1300-1550)* (Leiden 2009); Marjolein C. 't Hart, 'The merits of a financial revolution. Public finance, 1550-1700', in: Marjolein 't Hart, Joost Jonker en Jan Luiten Van Zanden (red.), *A financial history of the Netherlands* (Cambridge 1997) 11-34.

voor veldtochten en expedities, waaraan zij ook nog eens voorwaarden verbonden. Uiteraard waren de Noordelijke en Zuidelijke gewesten gezamenlijk in opstand gekomen tegen het Habsburgse gezag, waarbij nieuwe hogere belastingen één van de grieven was. Paradoxaal genoeg slaagden de Zuidelijke gewesten er beter in de belastingen laag te houden onder Habsburgse gezag dan de Noordelijke gewesten, die hun onafhankelijkheid verkregen. De belastingen waren in het Noorden vele malen hoger dan die Alva had voorgesteld.⁴ 't Hart stelt dat de bevolking in Holland die hoge lasten accepteerde doordat zij hierover nu zelf kon beslissen (p.148).

De verklaring van vrijwilligheid is optimistisch, hoewel 't Hart er terecht op wijst dat de belastingheffing in de Republiek inclusiever was dan in andere landen. Belastingvrijstellingen waren er vrijwel niet (p. 155). In Frankrijk genoten bijvoorbeeld de kerk en de adel dergelijke privileges, terwijl zij de macht uitoefenden. Het contrast tussen belastingbetalers en machthebbers was in de Republiek minder groot.⁵ Sterker nog, in absolute bedragen droegen de rijke huishoudens het meeste bij. Alle inwoners betaalden belasting via de accijnzen op levensmiddelen en andere dagelijkse behoeften. Voor de rijken kwamen daar nog eens directe vermogensbelastingen bovenop; dat was vooral nadat de economische groei gestagneerd was.⁶ Anderzijds, betaalden de rijken relatief minder belasting. Dat had twee oorzaken. Allereerst betaalden zij een minder groot aandeel van hun inkomen aan de indirecte belastingen dan de minder-gegoede burgers. Op de tweede plaats ontvingen zij een onevenredige hoeveelheid rente op de staatsschuld, dankzij hun grotere investeringen (p. 158-159, 165-166). Maar, vergeleken met het buitenland betaalden de machthebbers in de Republiek nog steeds relatief veel belasting.

Toch is ook de stellingname dat de belastingbereidheid hoog was omdat men zelf kon beslissen over het belastinggeld optimistisch geformuleerd. De belastingen drukten immers relatief het zwaarst op de 'gewone' man en vrouw, via de accijnzen op consumptieartikelen. Zij waren niet vertegenwoordigd in de stadsbesturen die over de belastingen gingen. De stedelijke bevolking verzette zelfs zich met

4 Wantje Fritschy, *Public finance of the Dutch Republic in comparative perspective. The viability of an early modern federal state (1570s-1795)* (Leiden 2017) 63-145.

5 Marjolein C. 't Hart, *The Dutch wars of independence. Warfare and commerce in the Netherlands 1570-1680* (Londen 2014) 154.

6 Wantje Fritschy, Marjolein 't Hart en Edwin Horlings, 'Long-term trends in the fiscal history of the Netherlands, 1515-1913', in: Bartolomé Yun-Casalilla en Patrick Karl O'Brien (red.), *The rise of fiscal states. A global history, 1500-1914* (Cambridge 2012) 39-66.

enige regelmaat tegen te hoge belastingen, zoals 't Hart ook uitvoerig beschrijft (p. 156-158, 164). Het is juist één van de keerzijden die zo centraal staan in dit boek. Met dergelijke oproeren uitte de bevolking zonder instemmingsrecht de onvrede (p. 156-158).⁷ Men koos die vorm juist omdat men niet vertegenwoordigd was in het bestuur en wel belasting moest betalen. In het pacificeren van de onvrede, wijst zij erop dat de stadsbesturen nooit de kant van het oproer kozen. Die tegenstelling is nog een bevestiging dat de meeste belastingbetalers geen beslissingsbevoegdheid hadden over de belastingheffing. Dergelijke belastingoproeren waren wel effectieve middelen om de belastingen te verlagen. Zoals 't Hart beschrijft, volgde op oproeren verlagingen van de accijnzen. Vrijwilligheid als verklaring voor de hoge belastingen is niet helemaal overtuigend.

Ter verklaring van de acceptatie van de hoge belastingen voert 't Hart verder aan dat de mensen slecht begrepen hoe ze belasting betaalden (p. 158). Dat argument van matig begrip van de belastingheffing is weinig overtuigend. Zoals net benoemd, volgden op belastingoproeren belastingverlagingen. Dat was niet alleen in Holland, maar bijvoorbeeld ook in Zeeland het geval.⁸ Burgers verzetten zich dan ook tegen accijnsverhogingen op bijvoorbeeld eerste levensbehoeften zoals brood, bier en graan; producten die meermaals belast waren voordat de consument deze kocht.⁹ Tevens gold de Republiek als het land met de hoogste belastingen, in de ogen van buitenlanders (p. 153). Als buitenlandse bezoekers die constatering al deden, dan is het moeilijk te geloven dat dit aan de eigen bevolking voorbijging. Bovendien waren de verpachting van de belastingen een openbare gelegenheid, door middel van een veiling (p. 159).¹⁰ Daarmee was het systeem en wat er werd belast voor iedereen duidelijk te zien.

De belastingpachters incasseerden overigens niet alleen het geld, maar ook de klappen bij een belastingoproer (p. 158). Dit is niet zondermeer bewijs voor het onbegrip van het systeem. De zichtbaarheid en nabijheid van de pachters uit de middenklasse, was ook een factor. Maar, de pachters waren niet de enige slachtoffers

7 Jan de Vries, 'The political economy of bread in the Dutch Republic', in: O.C. Gelderblom (red.), *The political economy of the Dutch Republic* (Farnham 2009) 85-114, aldaar 102-104.

8 Marjolein 't Hart, 'Autonoom maar kwetsbaar. De Middelburgse regenten en de opstand van 1651', *De zeventiende eeuw* 9 (1993) 51-62, aldaar 56.

9 Fritschy, *Public finance*, 85, 91; Jan de Vries, *The price of bread. Regulating the market in the Dutch Republic* (Cambridge 2019) <doi:10.1017/9781108639590>; Marjolein C. 't Hart, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch revolt* (Manchester 1993) 122-124, 137.

10 Fritschy, *Public finance*, 61.

van rellen en plundering. Het genoemde oproer in Zeeland leidde in 1651 tot plundering van burgemeesterswoningen.¹¹ Ook bij het Amsterdamse aansprekersoproer in 1696 plunderde de bevolking het huis van burgemeester Boreel, die de nieuwe belastingplannen had uitgedacht.¹² De bevolking snapte weldegelijk bij welk loket men moest zijn om belastingverhogingen tegen te gaan of terug te draaien.

Buiten Holland was de acceptatie van de belastingen nog minder vrijwillig. Zo kwam er in Groningen en Friesland militaire dwang aan te pas om nieuwe belastingen naar Hollands voorbeeld in te voeren. Dat juist in Friesland het verzet groot was roept vragen op over de argumentatie dat de zelfbeschikking de belastingbereidheid vergrootte. Daar had een relatief groter deel van de bevolking inspraak en kiesrecht dan in Holland. Maar die grotere democratische macht leidde tot minder belastingbereidheid.¹³ De argumentatie dat zelfbeschikking tot hogere belasting leidde is daarmee wat kort door de bocht.

Het verschil tussen Holland en Zeeland enerzijds en Friesland en Groningen anderzijds komt tenminste deels voort uit de laatmiddeleeuwse voorgeschiedenis. Holland en Zeeland maakten al eeuwen deel uit van de Bourgondisch-Habsburgse bezittingen, Friesland en Groningen pas sinds de eerste helft van de zestiende eeuw. De laatste ontbrak het dus aan ontwikkeling in staatsvorming, waardoor het fiscale stelsel nauwelijks ontwikkeld was bij aanvang van de Tachtigjarige Oorlog. In Holland en Zeeland waren stedelijke overheden al veel langer gewend om aan de geldvraag te voldoen van de Bourgondische en Habsburgse vorsten. Dat gebeurde deels met stedelijke belastingen en deels met leningen (p. 149-150). Zelfs ten opzichte van Vlaanderen en Brabant betaalde Holland, met Zeeland, al vóór de Tachtigjarige oorlog buitenproportioneel mee aan de oorlogsuitgaven (p. 147).¹⁴ Door die laatmiddeleeuwse ervaring was Holland, met Zeeland, het meest geschikt om belasting te heffen en leningen aan te gaan. Dit argument lijkt daarmee sterker dan dat van vrijwilligheid.

11 't Hart, 'Autonoom', 51.

12 Maarten Hell, "Schatkist van den staet". Amsterdamse regenten en de hogere overheid, in: Willem Frijhoff, Maarten Prak en Jerzy Gawronski (red.), *Geschiedenis van Amsterdam / Zelfbewuste stadstaat, 1650-1813* II-2 (Amsterdam 2005) 150-207, aldaar 204-205.

13 Hotso Spanninga, *Gulden vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Hilversum 2012); Cornelis Jan Guibal, *Democratie en oligarchie in Friesland tijdens de Republiek* (Assen 1934); 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 147-148.

14 Wim Blockmans, "The Low Countries in the Middle Ages", in: Richard Bonney (red.), *The rise of the fiscal state in Europe c.1200-1815* (Oxford 1999) 281-308, aldaar 289, 302-304 <doi:10.1093/acprof:oso/9780198204022.003.0009>.

Illustratie 1 Plundering van het huis van burgemeester Boreel tijdens het Aansprekersoproer 1696, Laurens Scherm 1702

(bron: Rijksmuseum Amsterdam <https://id.rijksmuseum.nl/200505355>.)

't Harts verwijzing naar de middeleeuwse erfenis is onvolledig. Zij besteedt relatief weinig aandacht aan de verschillen in de economische ontwikkelingen in deze periode (p.186). Ze wijst vooral op het fiscale belang van de steden voor de fiscale ontwikkeling. De urbanisatie kan ook dienen als maatstaf voor economische ontwikkeling. In Holland bedroeg de urbanisatiegraad vóór de Opstand al 45 procent.¹⁵ Elders was die verstedelijking minder, hooguit een kwart.¹⁶ Op basis van deze parameter was Holland hoe dan ook bij aanvang van de Tachtigjarige Oorlog economisch het meest ontwikkeld.

De gerelateerde vraag is wanneer de relatieve neergang van de riviereconomie begon. Het moment van de teloorgang van de traditionele Hanzesteden aan de IJssel is onderwerp van debat.¹⁷ In laatmiddeleeuws Gelderland stagneerde de economie en raakte de stadsfinanciën uitgeput; in Holland geldt dit als een periode waarin beide zich ontwikkelen, al was dat zeker een moeizaam proces voor de overheidsfinanciën.¹⁸ In Holland versnelde die reeds ingezette groei wel het meest in de periode 1579-1635.¹⁹ Zodoende is het minstens onderwerp van discussie of de Opstand de divergerende ontwikkelingen tussen Oost- en West-Nederland veroorzaakte of slechts bestaande processen versterkte en daarmee de fiscale draagkracht.

15 Bas van Bavel en Jan Luiten van Zanden, 'The jump-start of the Holland economy during the late-medieval crisis, c.1350-c.1500', *The Economic History Review* 57 (2004) 503-532; Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden, *Pioneers of capitalism, the Netherlands 1000-1800* (Princeton 2022).

16 Richard Paping, 'General Dutch population development 1400-1850. Cities and countryside', *Paper presented at 1st ESHD conference, Alghero, Italy* (2014); Johannes Alle Faber e.a., 'Population changes and economic developments in the Netherlands. A historical survey', *AAG bijdragen* 12 (1965) 47-113; Johannes Alle Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800 I* (Wageningen 1972); Wim Blockmans, 'Four golden ages. Regional interdependency in the Low Countries', *BMGN – Low Countries Historical Review* 127 (2012) 89-96, aldaar 96 <doi:10.18352/bmgn-lchr.8077>.

17 Job Weststrate, *In het kielzog van moderne markten. Handel en scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel, ca. 1360-1560* (Hilversum 2008); Karel Davids, 'Job Weststrate, In het kielzog van moderne markten. Handel en scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel, ca. 1360-1560', *BMGN – Low Countries Historical Review* 125 (2010) 126-128 <doi:10.18352/bmgn-lchr.7145>.

18 Rudolf A.A. Bosch, *Stedelijke macht tussen overvloed en stagnatie. Stadsfinanciën, sociaal-politieke structuren en economie in het hertogdom Gelre, ca. 1350-1550* (Hilversum 2019); Zuijderduijn, *Medieval capital markets*; Jaco Zuijderduijn, 'Recensie Rudolf A.A. Bosch, Stedelijke macht tussen overvloed en stagnatie. Stadsfinanciën, sociaal-politieke structuren en economie in het hertogdom Gelre, ca. 1350-1550', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 18:1 (2021) 161-163 <doi:10.18352/tseg.1204>.

19 Jan Luiten van Zanden en Bas van Leeuwen, 'Persistent but not consistent. The growth of national income in Holland 1347-1807', *Explorations in Economic History* 49 (2012) 119-131, aldaar 124 <doi:10.1016/j.eeh.2011.11.002>.

Overheidsfinanciën: leningen

Ook voor het tweede deelaspect van de overheidsfinanciën, de leningen, geldt dat dit op de eerste plaats in de praktijk minder mooi was dan 't Hart voorstelt in haar boek, en er op de tweede plaats er vragen gesteld kunnen worden over de causaliteit tussen economische ontwikkelingen en de Tachtigjarige Oorlog. Op de eerste plaats valt op de superioriteit van het Hollandse krediet wel een en ander af te dingen. Inderdaad ging Holland niet zo vaak over tot wanbetaling als bijvoorbeeld Spanje of Frankrijk. Dat wil niet zeggen dat er geen problemen waren met de financiën.

Ze benadrukt vooral de eerste lening in 1572 van een half miljoen gulden. Deze is wat ongelukkig gekozen. In het licht van de voorafgaande jaren was dat een aanzienlijk bedrag, maar nog vrij beperkt vergeleken met de benodigde uitgaven van de daaropvolgende periode. Ook vergeleken met de belastinginkomsten was het belang van leningen beperkt.²⁰ Dat kwam omdat Holland in 1572 stopte met het betalen van rente. De legeruitgaven kregen prioriteit. Een dergelijke wanbetaling geldt weldegelijk als een staatsbankroet. Het duurde dan ook een tijd tot Holland weer geld kon lenen.²¹ Bovendien maakten gedwongen leningen de helft van de nieuwe schuld uit in de periode 1604-1609.²² Hollands financiële macht op de kapitaalmarkt was tot 1609 beperkt.

Ook later in de zeventiende eeuw waren de Hollandse overheidsfinanciën minder voorbeeldig dan dat zij hier voorstelt. De betalingsproblemen die er wel waren blijven onvermeld. Zo weigerden belastingkantoren in 1653 obligatiehouders aflossing van hun lening wegens geldgebrek.²³ Voorts betoogt 't Hart dat Holland, anders dan Engeland onder Karel II in 1672, niet overging tot wanbetaling (p. 161, 166). Maar, in 1672 werden Hollandse obligatiehouders op verschillende wijzen in de financiële tang genomen. Ten eerste werd hun verboden hun stukken nog á pari terug te laten betalen door de

20 Fritschy, 'Financial revolution'; Fritschy, *Public finance*, 81-103.

21 James D. Tracy, 'Emigré and ecclesiastical property as the sheet-anchor of Holland's finance, 1572-1584', in: Philip Benedict, Guido Marnef en Henk van Nierop (red.), *Reformation, revolt and civil war in France and the Netherlands 1555-1585* (Amsterdam 1999) 255-266, aldaar 257-259, 262-263; 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 80; Fritschy, *Public finance*, 61, 131.

22 Dirk Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen vóór 1672* (Schiedam 1950) 124.

23 Ibid., 159; E.H.M. Dormans, *Het tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek* (Amsterdam 1991) 50-51; Oscar Gelderblom en Joost Jonker, 'Public finance and economic growth', *The Journal of Economic History* 71 (2011) 1-40, aldaar 15.

lokale belastingontvangers. Ten tweede werden zij vanaf toen gekort op hun rente-inkomsten, door middel van de 100^e en 200^e penning. Dat was officieel een belastingmaatregel, maar functioneerde in de praktijk als een rentekorting. Op de secundaire markt, die zo ontstond, lagen de prijzen beneden pari. Crediteuren die hun geld terug verlangden moesten hun verlies nemen.²⁴ Deze schaduwzijde komt in dit boek niet voorbij. En het duurde dus tot zeker het begin van de achttiende eeuw tot het Hollandse krediet zich herstelde en niet langer beneden pari noteerde.²⁵ De kracht van dat Hollandse krediet lijkt eerder iets van na de Tachtigjarige Oorlog te zijn.

Verder was het positieve effect van het Hollandse kapitaal beperkt en waren er elders in de Republiek ook gewesten in betalingsproblemen. Evenals Holland introduceerde Zeeland een als belasting verpakte rentekorting in de jaren 1670.²⁶ Groningen liep in 1672-1678 steeds verder achter met de rentebetalingen. Slechts na aansporing door de Generaliteit ontvingen Hollandse rentehouders enige achterstallige betalingen. Niet veel later, al ligt dat misschien net buiten het bereik van deze studie, ontvingen Hollandse investeerders in Groningse lijfrenten niets meer.²⁷ De reikwijdte en bijdrage van het Hollandse kapitaal was dus ook beperkt.

Op de tweede plaats laat zij het belang van de economische groei vóór de Tachtigjarige Oorlog onvermeld. Gelderblom en Jonker wijzen er namelijk op dat het geld dat het gewest Holland kon lenen ergens vandaan moet komen. Zonder spaargeld in de handen van het publiek is lenen moeilijk. Dat geld was in de eerste helft van de zestiende eeuw en daarvoor verdiend en vormde een bron waaruit de overheid kon putten.²⁸ Naast Holland kon hooguit Zeeland op een dergelijke wijze geld van de eigen bevolking lenen, omdat ook dat gewest een laatmiddeleeuwse bloeiperiode door had gemaakt.²⁹ De Tachtigjarige

24 Gelderblom en Jonker, 'Public finance'.

25 Ibid., 22-23.

26 Wietse Veenstra, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel VII. Zeeland (1573-1795)* (Den Haag 2009) 188-189; Fritschy, *Public finance*, 156-158.

27 J.E. Heeres, 'Holland contra Groningen', *Groningse volksalmanak, historisch jaarboek voor Groningen* (1890) 175-197; Alberto Feenstra, 'Hiding in a twilight zone. Credible commitment in the Dutch Republic and Groningen's 1680s default', *Histoire & mesure XXX* (2015) 79-116; Alberto Feenstra en Sabine Muller, 'Wie wil wachten op het zoet? De laatste adem van Amsterdamse kopers van Groningse lijfrenten, 1660-1760', *Historisch Jaarboek Groningen* (2016) 46-65.

28 Gelderblom en Jonker, 'Public finance'.

29 H.A. Feenstra, *Between shared and conflicting interests. The political economy of the markets for public debt in the Dutch Republic, 1600-1795* (unpublished PhD-thesis Universiteit van Amsterdam 2018).

Oorlog is wederom niet de enige bepalende periode en lijkt de causale richting initieel van economische groei naar de financiële macht voor oorlogsfinanciering te gaan.

Dat roept ook vragen op over de stagnatie aan het einde van de Gouden Eeuw. Het systeem veranderde niet fundamenteel. De commercialisering van de oorlogsvoering bleef, al profiteerden rijken meer van het verstrekken van leningen dan eerder (p. 163-166). Dankzij de commercialisering stroomden de oorlogsuitgaven terug de economie in, wat een keynesiaans effect had.³⁰ Dat effect lijkt na 1648 ter verdwijnen. Ten noorden van de lijn Amsterdam-Haarlem trad die stagnatie al eerder in (170). Dat terwijl de oorlogen vanaf 1672 tegen Frankrijk nog duurder waren dan de Tachtigjarige Oorlog.³¹ Waarom die latere oorlogen niet tot economische groei leidden blijft een vraag, en daarmee ook waarom dat in de Gouden Eeuw wel het geval was.

Voor deze latere oorlogen werd ook steeds meer geld geleend. Dat was mogelijk door het grote aanbod van kapitaal, omdat de alternatieve investeringen opdroogden, door de stagnerende economie.³² De neerwaartse internationale trend trof ook de economische ontwikkeling in de Republiek (170). De commerciële oorlogsvoering bood onvoldoende remedie hiertegen. De afkoeling van de economie betekende een gebrek aan nieuwe investeringsmogelijkheden en daarmee een dalende rente. De steeds lagere rente verklaart wellicht ook waarom in Holland een nieuwe rente-opschorting, zoals in 1572 en 1672, uitbleef. Wel veroorzaakten gebrekkige gewestelijke betalingen rente-opschortingen door de Staten-Generaal in 1715 en 1754.³³

Overheidsfinanciën: de gezamenlijke lasten

Dat brengt me bij mijn derde deelaspect van de overheidsfinanciën: de lastenverdeling tussen de gewesten. Het systeem van omslagen per gewest was gebaseerd op de laatmiddeleeuwse Bourgondisch-Habsburgse wijze om de lasten te verdelen. Wederom is de vraag of de Tachtigjarige Oorlog de onderscheidende periode is om de verschillen

30 't Hart, *The Dutch wars of independence*, 5.

31 Fritschy, *Public finance*, 149; Fritschy, 't Hart en Horlings, 'Long-term trends'.

32 Gelderblom en Jonker, 'Public finance'; James C. Riley, *International government finance and the Amsterdam capital market, 1740-1815* (Cambridge 1980); Jan de Vries en Ad van der Woude, *The first modern economy. Success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge 1997); Van Zanden en Van Leeuwen, 'Persistent but not consistent'.

33 Dormans, *Het tekort*, 148, 156.

tussen arm en rijk te verklaren. De lastenverdeling was volgens een vaste verdeelsleutel sinds 1616 vastgelegd. Holland droeg daaraan het meeste bij: bijna zestig procent van het totaal, terwijl de bevolking veertig tot vijftig procent van het totaal uitmaakte. Per persoon was dit dus bovengemiddeld. Vervolgens concludeert zij, zoals vaker in de historiografie, dat Holland overbelast was en per persoon “verreweg het meeste” betaalde (p.146-147, p 151).

Daar plaats ik twee kanttekeningen bij, een relatieve en een temporele. Op de eerste plaats betaalde Holland niet het meest per hoofd. Dat deed Zeeland. Dit gewest betaalde bijna tien procent van het totaal oftewel een-zesde van Holland. De Zeeuwse bevolking was slechts een-negende van Holland, waarmee het per hoofd het meest betaalde.³⁴ Ook de Friese bijdrage deed per hoofd weinig onder voor Holland. De bevolking en de bijdrage waren in 1616 beide circa twintig procent van dat van Holland.³⁵ In Friesland lagen de lonen bijna dertig procent lager. Voor iedere gulden aan afdracht aan de Unie moesten de Friezen dus langer werken.³⁶ De bijdrage van deze twee andere zeegewesten deed dus niet of nauwelijks onder voor die van Holland in 1616, per hoofd van de bevolking.

Op de tweede plaats groeide de bevolking en de economie in Holland langer door dan elders. Zo merkt 't Hart zelf op dat de Zeeuwse Gouden Eeuw korter was dan de Hollandse (p. 170-171). Evenals in Zeeland, groeide de bevolking in Friesland minder hard dan in Holland.³⁷ Dat houdt in dat de Hollanders de lasten over meer personen konden verspreiden dan de Zeeuwen en Friezen. De gevraagde bijdrage nam dus relatief toe in Friesland en Zeeland, vergeleken met Holland. Dat wil niet zeggen dat de gewesten ook daadwerkelijk betaalden, Friesland voorop.³⁸ Toch was gezien de demografische en economische groei, de Hollands bijdrage eerder te laag dan te hoog ten opzichte van de Friese en Zeeuwse.

34 Paul Brusse, *Gevallen stad. Stedelijke netwerken en het platteland, Zeeland 1750-1850* (Zwolle 2011); De Vries en Van der Woude, *The first modern economy*, 60-61.

35 Cor Trompetter, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel VI. Friesland (1587-1795)* (Den Haag 2007) 12-13.

36 Feenstra, *Between shared and conflicting interests*, 153-156, 183.

37 Trompetter, *Gewestelijke financiën, Deel VI. Friesland*, 12-13.

38 Spanninga, *Gulden vrijheid?*; 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 147-148; Fritschy, *Public finance*, 153.

Conclusie

Oorlog en ongelijkheid is een mooie toevoeging aan de literatuur over de Tachtigjarige Oorlog en de Gouden Eeuw, juist omdat het deze twee zaken verbindt. Daarin spelen de overheidsfinanciën de centrale rol. Normaal gesproken loopt niet iedereen warm voor dat onderwerp.³⁹ Dat het met dit boek wel zo is, is al winst en te danken aan de vlotte en toegankelijke manier van presenteren van 't Hart. Dit doet zij door enerzijds de rijkdom van de Gouden Eeuw te verklaren uit de commercialisering van de Tachtigjarige Oorlog. Anderzijds belicht ze met mooie voorbeelden de negatieve effecten. Deze *war and society* benadering biedt een bredere context van de paradox van de Republiek. Zo laat zij zien dat die periode niet voor iedereen goudomrand was.

Bij het oorzakelijke verband van de Tachtigjarige Oorlog als verklaring voor de Gouden Eeuw plaats ik enige vraagtekens. De relatie tussen economische groei en oorlogsvoering is complexer dan voorgesteld. Het keynesiaanse effect van geld dat dankzij commercialisering terugvloeiende had namelijk niet meer hetzelfde effect in de late zeventiende en achttiende eeuw, terwijl de oorlogsuitgaven eerder hoger dan lager waren. Tevens begon de economische groei al vóór de Opstand. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog versnelde deze, maar vertraagde ook vóór het einde ervan alweer. Het systeem van financiering bleef evenwel hetzelfde, waardoor de vraag is of de commercialisering daadwerkelijk groei veroorzaakte of er slechts van profiteerde.

De economie was bepalend voor de mogelijkheden van de overheidsfinanciën. Dankzij de economische groei konden de belastingen stijgen. Het geld dat geleend werd tijdens de vroege fases van de Tachtigjarige Oorlog was verdiend dankzij de laatmiddeleeuwse groei. Die groei stelde Holland in staat veel bij te dragen. In internationaal perspectief waren de belastingen in Holland hoog. Het sterker aanhouden van de economische groei veroorzaakte een relatief mildere belasting in Holland vergeleken met Friesland en Zeeland.

Of vrijwilligheid en zelfbeschikking de beste verklaring zijn voor de hoge belasting is twijfelachtig. Hoewel macht en belastingbetaling in de Republiek inclusiever waren dan in andere landen, was het verre van eerlijk verdeeld. Gewone 'Nederlanders' bleven tot 1795 grotendeels uitgesloten van de macht. Daarmee blijft de economische groei als

39 Voor de bijeenkomsten van de Stichting Geschiedenis van de Overheidsfinanciën hoeven meestal geen enorme zalen afgehuurd te worden.

enige verklaring voor de acceptatie van belastingen over. Toen deze eind zeventiende eeuw verdween, was ook de Tachtigjarige Oorlog voorbij. De vraag is of de onafhankelijkheidsstrijd ook zonder de economische groei gewonnen was.

Over de auteur

Alberto Feenstra (1982) is financieel historicus met als specialisatie de vroegmoderne tijd. Hij promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift *Between shared and conflicting interests. The political economy of the markets for public debt in the Dutch Republic, 1600-1795* (2018). Na zijn promotie gaf hij onderwijs aan de Universiteit Leiden en Universiteit Utrecht. Tevens deed hij bedrijfshistorisch contractonderzoek voor de Anne Frank Stichting in Amsterdam. Momenteel werkt hij als contractonderzoeker aan de Universiteit Utrecht en bij een belastingadvieskantoor.

E-mail: alberto_feenstra@yahoo.co.uk